

O. ter Kuile

Een gerestaureerde geelkoperen kaarsenkroon uit de St. Jacobskerk in Den Haag

De verzameling van het Rijksmuseum is zo omvangrijk en gevarieerd, dat het kan voorkomen, dat voorwerpen in depots worden bewaard en wat in de vergetelheid raken. Dit was het geval met de gedemonsterde geelkoperen kaarsenkroon (inv. N.M. 9387), die volgens de gegevens van de inventaris was voorzien van achttien armen en een hoogte had van 116,5 cm bij een vlucht van 88 cm voor de onderste rij armen. De kroon zou afkomstig zijn uit de St. Jacobskerk te Den Haag.

Hoe lang deze kroon aan het oog onttrokken is geweest, staat niet vast. Misschien was men van mening, dat de kroon niet geheel aan de te stellen eisen voor een opstelling beantwoordde¹.

Een royale maar wat vergeelde reproductie (afb. 1) in de platenverzameling, die het voorwerp weergeeft gehangen aan een dubbele ladder (een zogenaamde reformladder) tegen een laken, doet uitkomen, dat daartoe wel enige aanleiding was. De geknielde engel met onbewerkt wapenschild, die juist boven de pinakels uitkomt, sluit niet aan op de verticaliteit, welke het voorwerp eigen is.

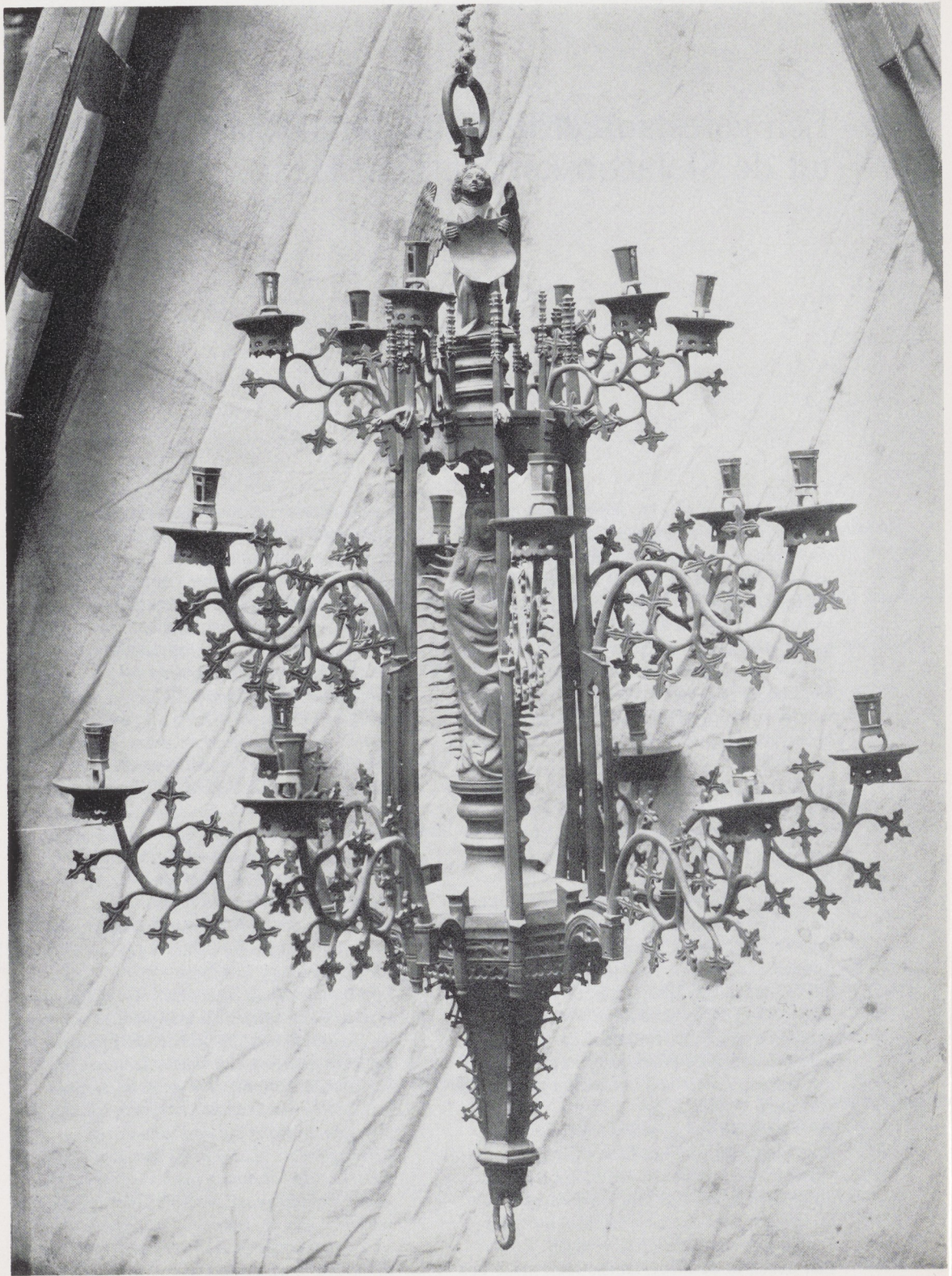
Bovendien bleek bij nader onderzoek, dat deze figuur op een van hout gedraaid voetstuk was geplaatst. Een completering dus, die in latere tijd moet zijn aangebracht. Overigens staat dat ook op de achterzijde van genoemde afbeelding vermeld. En dat niet alleen in de Nederlandse taal, maar ook

in het Frans, het Duits, het Engels en het Italiaans! Kennelijk is de opname gemaakt voor een royaal uitgegeven plaatwerk, waarvoor in vele landen belangstelling werd verondersteld. Welke publicatie het betreft heb ik niet kunnen vaststellen.

De tekst bevat enige informatie en geeft een beschrijving van de kroon:

Een koperen kerkkroon, XV eeuw, uit de verzameling van Jhr. J. P. Six, nu in het Nederlandsch Museum te Amsterdam. Deze kroon werd bij het verbouwen van eene woning aan de St. Jacobs- of Groote Kerk, te 's-Gravenhage, in den zoogenaamden sak der kerk, in 1857, met eene menigte gedeelten van kerkkronen enz. onder den grond gevonden. Waarschijnlijk zijn deze kerkcieraden aldaar verborgen, of bij de plundering door Maerten van Rossum, die de kerk in brand stak 6 Maart 1528, of bij de beeldenstormerij in 1566.

In het midden, als onder een gehemelte, tusschen zes zuiltjes die met pinakels eindigen, de Heilige Maagd, dragende het Kindeken Jezus, staande op een wassende maan. De sceppter, die Zij waarschijnlijk in de hand had, ontbreekt, evenals het bovengedeelte, waaraan de stang die de kroon droeg bevestigd was. (Later heeft men den engel die thans de bekroning maakt er opgezet.) De 18 lichtdragende armen zijn in drie rijen verdeeld, elk van 6 armen, wier vlucht 74, 66 en 42 centimeter in diameter heeft. De hoogte der kroon is 94 centimeter.

Afb. 1. Kaarsenkroon, geel koper, Zuid- of Noord-nederlands, ca. 1475-80? Afkomstig uit de St. Jacobskerk te Den Haag. Rijksmuseum, Amsterdam. Voor de restauratie.

De eerste regels van dit citaat geven aan, dat deze afbeelding is geknipt uit een geïllustreerd werk, dat gedrukt moet zijn in de jaren, dat Jhr. Dr. J. P. Six (1824-1899) reeds enige tijd een groot aantal voorwerpen uit zijn bijzondere collectie in bruikleen had afgestaan, ter plaatsing in het Rijksmuseum. Zij werden in 1891 door het Rijk aangekocht².

Jhr. Six, die in zijn tijd vooral als classicus en numismaticus een internationale bekendheid genoot, was in 1858 een der oprichters van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap³, een vereniging, waaraan het Rijksmuseum veel te danken heeft.

De stoot tot de oprichting van het Genootschap is de tentoonstelling geweest, die in hetzelfde jaar – in 1858 – in *Arti et Amicitiae* aan het Rokin werd gehouden. Hiervan rest ons slechts het boekje, waarvan het titelblad als volgt luidt: *Catalogus van voorwerpen uit vroegeren tijd, tentoongesteld in het gebouw der maatschappij: Arti et Amicitiae, ten behoeve van het Weduwen- en Weezenfonds. April en Mei 1858, tweede druk, te Amsterdam, gedrukt bij de erven H. van Munster & Zoon*. Het omvat 2534 (!) nummers, te beginnen met *Een groote Pokaal, in den vorm van eene Ananas (het wapen van Augsburg)* uit het bezit van Koning Willem III, terwijl onder het laatste nummer de 134 voorwerpen zijn vermeld *na de opening der Tentoonstelling ingezonden, door Mr. J. J. Graaf Nahuijs*.

De tentoonstelling, waaraan ruim driehonderd inzenders uit het hele land hebben deelgenomen, heeft een grote publieke belangstelling ondervonden. In omvang, verscheidenheid en presentatie moet zij van een monstreuusiteit geweest zijn, die als een uitwas van de smaak van de negentiende eeuw kan worden opgevat. Niettemin is zij van baanbrekende betekenis geweest voor de studie en kennis van de oude kunstnijverheid in ons land.

Op deze expositie was de kroon onder nr. 1234 opgenomen. Met de nummers 1235 t/m 1239 was hij ingezonden door de kunsthandelaar S. Sarluis te Den Haag. In de catalogus staat vermeld, dat zij waren *opgegraven achter de St. Pieter- of Groote Kerk te 's-Gravenhage*⁴, een feit, dat ook

Van der Kellen noemt in zijn in 1861 verschenen *Antiquités des Pays-Bas*⁵. Kennelijk heeft de opgraving, die deze voorwerpen tevoorschijn bracht, enig opzien gebaard⁶.

Wanneer deze kroon en ook de andere voorwerpen in de grond zijn verborgen, is niet bekend. Volgens de geciteerde tekst op de reproductie uit ca. 1890 zou dit geschied zijn in *eene woning aan de St. Jacobskerk . . . , in den zoogenaamden sak der kerk . . .* Vermoedelijk is dit één van de tegen de zuidelijke muur van het schip gebouwde huisjes geweest, die in deze eeuw bij een restauratie zijn afgebroken. De nokhoogte van het schip is namelijk veel lager dan die van het koor. Wellicht kan aldus de term *sak* verklaard worden.

Vermoedelijk zijn deze huizen mèt de kerk uitgebrand op 29 december 1539. Pieter Bor (1559-1635) verhaalt in zijn *Oorsprong . . . der Nederlantsche Oorlogen . . .*, dat in de torenspits van de kerk *in den jare 1539, den 29 Decembris, wesende maendag, des avonds omtrent ses uren, door een groot verschriekelijk ongewoon onweder met donder en blixem, 't vier ontsteken is, en met een Noord-Westen wind, die seer sterck woeijde, werd de geheele kerk verbrand, met een groot deel huijsen staende aan de Zuid-Oost-zijde van dien, en ook eenige huisen in de Spuij strate, 't welck wonderlijk en seer verschriekelijk was, . . .*⁷.

Deze brand zou, evenals de gebeurtenissen uit 1528 en 1566 ook de aanleiding geweest kunnen zijn, dat de voorwerpen uit de kerk zijn verwijderd en opgeborgen. Thans is er bij hen van enige brandschade niets meer te bespeuren. De opvallend donkere patina, die de kroon eigen is, kan verkregen zijn tijdens het verblijf van enige eeuwen onder de grond.

Alvorens op de problematiek van de datering en de plaats van ontstaan in te gaan, lijkt het zinnig een beschrijving van de lichter in zijn huidige toestand te geven als ook een kort verslag van de restauratie, die hij onlangs heeft ondergaan (afb. 2).

Bij deze kaarsenkroon wordt de plaats van de schacht ingenomen door een soort kapel voor een beeld van Maria met het Christus-

kind, staande op de maansikkel en omgeven door een stralenkrans. Maria draagt een kroon en heeft waarschijnlijk een scepter in haar rechter hand gehad. Het beeld is vermoedelijk in vijf delen gegoten: Maria op de maansikkel, de op haar hoofd bevestigde kroon, haar linker hand met het Kind⁸, haar rechter hand (die thans ontbreekt) en de scepter (die eveneens niet meer aanwezig is). Het beeld is geplaatst op een bol- en holrond geprofileerd voetstuk. De 'kapel' wordt gevormd door zes van steunberen, spuwers en pinakels voorziene pijlers, geplaatst op een twaalfzijdig voetstuk, dat overgaat in een zeszijdig spits toelopend sluitstuk, eindigend in een leeuwepoot met een trekking. Op zes hoeken van het voetstuk zijn boogvormige met driepassen versierde uitsteeksel aangebracht, die op de einden van vierkante verticale openingen zijn voorzien. Daarin zijn zes lichtarmen gestoken zoals dat ook telkens het geval is in de openingen op de steunberen van de zes pijlers en in de zes door pinakels gemarkeerde gaten langs de rand van de kap. De openingen en de armen zijn van één tot en met zes genummerd, ten behoeve van een juiste plaatsing. De pinnen, waarmee de armen in de kroon vastgezet worden, ontbreken. De armen zijn twee keer gezwenkt en hebben elf resp. vijf betrekkelijk kleine min of meer kruisvormige bladeren (d.w.z. bij de onder- en de middenrij, en bij de bovenrij). De ronde vetvangers hebben onderaan een gekartelde rand met niervormige openingen. Deze randen onttrekken aan het oog de horizontale einden van de armen, waar de van een schroefdraad voorziene gaten zijn aangebracht, ter bevestiging van de kaarsenhouders op de vetvangers. De kaarsenhouders zijn zesvlakig, waarvan er twee aan voor- en achterkant zijn geperforeerd. De houders gaan onderaan over in een verticaal ringvormig deel, waaraan een van een schroefdraad voorzien bevestigingsstuk. De overgang van de 'kapel' naar de enigszins ovale hangring wordt gevormd door zes aan een plat verbindingsstuk bevestigde stangen, welke de plaats van de ontbrekende spits innemen. De diverse onderdelen zijn allen

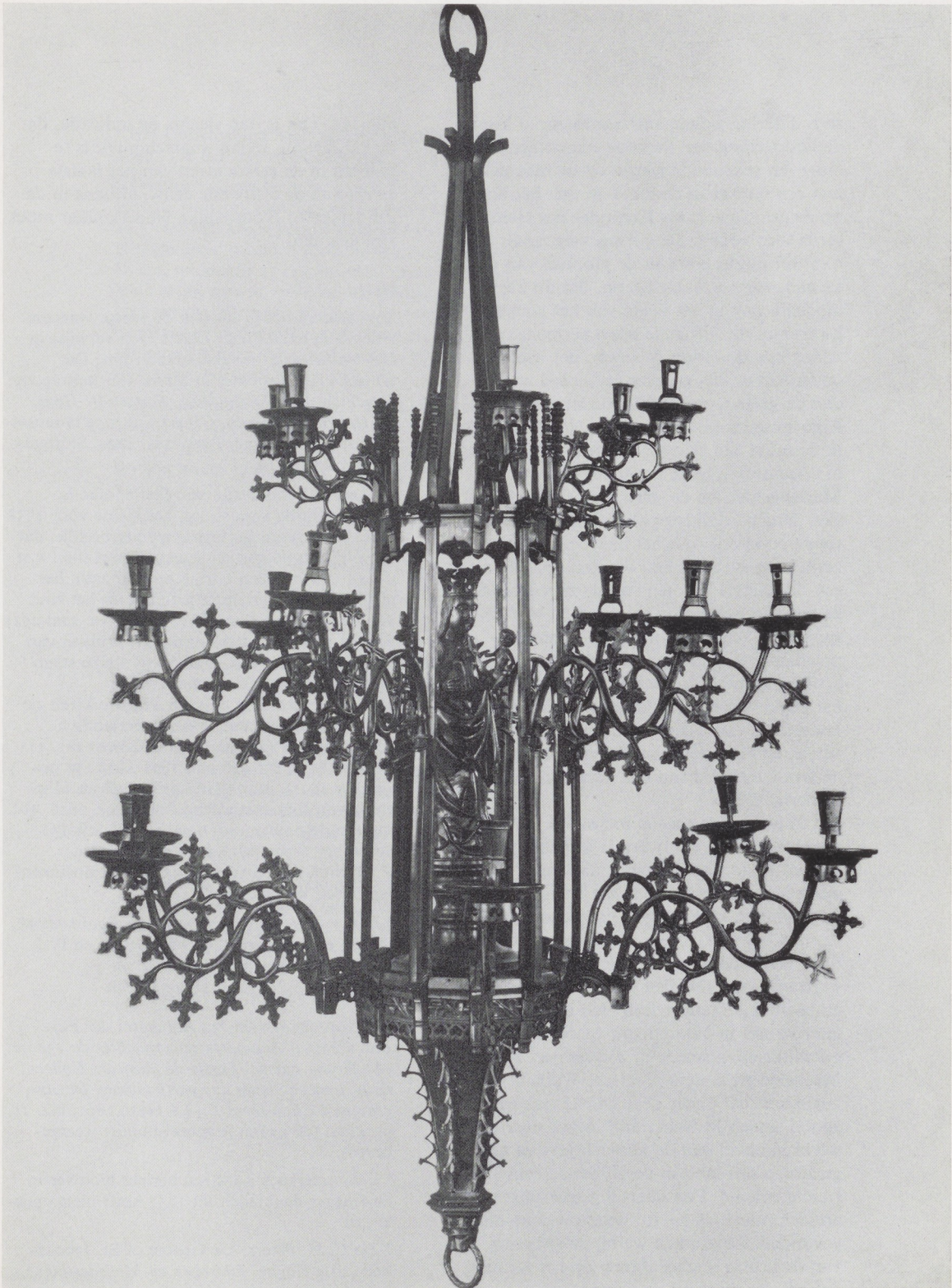
Afb. 2. Kaarsenkroon, geel koper, Zuid- of Noordnederlands, ca. 1475-80? Afkomstig uit de St. Jacobskerk te Den Haag. Rijksmuseum, Amsterdam. Na de restauratie van 1979.

telkens uit één mal gegoten. Bij de vetvangers en houders treden onderlinge verschillen op, welke er op wijzen, dat zij slechts ten dele oorspronkelijk zijn. De maximale hoogte is thans 137 cm⁹.

De kroon, welke thans te zien is in zaal 240, heeft het huidige aanzien gekregen bij de restauratie, die de heer P. M. van Rijn in Boxtel in dit jaar heeft verricht. De versieringsstukken, die de zes vlakken van het sluitstuk markeren, zijn hersteld of vervangen (een enkele moet zijn toegevoegd in de negentiende eeuw). Een ontbrekende ornamentplaat langs de rand van het voetstuk werd bijgemaakt, evenals twee bladeren aan de armen. Voorts werden de zes stangen aangebracht, die op een plat verbindingsstuk zijn gesmeed. Zij zijn in ijzer uitgevoerd om ook op die wijze te laten uitkomen, dat het hier een vervangingsdeel betreft. De in geelkoper gegoten knielende engel met het onbewerkte wapenschild en het houten voetstuk zijn gedemonteerd, aangezien zij niet oorspronkelijk tot deze kroon hebben behoord. Deze figuur, die zeker een authentiek stuk is, heeft vermoedelijk gediend ter beëindiging van een schachtkroon¹⁰.

Afgaande op de vorm mag aangenomen worden, dat de kroon in ieder geval uit de vijftiende eeuw stamt. Een gegeven, dat is ontleend aan de bouwgeschiedenis van de kerk, maakt een iets nadere precisering mogelijk. In de jaren 1433 tot en met 1437 werd namelijk de financiering geregeld voor de verbetering van het bestaande complex¹¹. Er van uitgaand, dat deze verbouwing in dat tijdsbestek of kort daarna, dus rond 1440, heeft plaatsgevonden, kan worden verondersteld, dat er toen de behoefte opkwam om het interieur met een kaarsenkroon te verfraaien.

Aanvankelijk meende ik te mogen aannemen, dat de lichter inderdaad omstreeks 1440 zou zijn gegoten. De lichtarmen en vooral het bladtype ervan komen namelijk overeen met die van de geelkoperen kroon met twaalf armen in twee rijen in de kerk te Seckau (Oostenrijk), waarvan vaststaat, dat zij in 1439 aan de kerk werd geschonken¹². Maar bij onze kroon maakt het Mariabeeld

zo'n datering weinig aanvaardbaar, al kwam de voorstelling van de door een stralenkrans omgeven gekroonde Maria op de maansikkel met een scepter in de hand en met het Kind op de arm (d.w.z. als Koningin des Hemels) reeds toen voor¹³. De vormgeving, zoals deze o.m. tot uiting komt in de plooi van de mantel, wijst er namelijk op, dat dit beeld mogelijk nog in het begin van het laatste kwart van de vijftiende eeuw is ontstaan. Aldus kan de kroon, waarvan het beeld een onderdeel is, iets vroeger gedateerd worden dan de geelkoperen schachtkronen in het Rijksmuseum (inv. nrs. N.M. 9698, N.M. 10798 in de zalen 242 en 239, inv. N.M. 9834, thans in restauratie), waar nagenoeg dezelfde Mariabeelden op de schachten zijn geplaatst. Een dergelijke tijdsbepaling leidt dan tevens tot de conclusie, dat het hier besproken verlichtingselement kan worden opgevat als een der laatste vormen van de zogenaamde kapellekroon. Met de in drie rijen van zes geplaatste achttien armen is zij immers opvallend rijk van opzet. Van dat type is de kroon met twaalf armen in één rij en met het beeld van de H. Victor in de St. Jans-kathedraal van 's-Hertogenbosch een vroegere versie, en voor zover mij bekend het enige andere voorbeeld van een kapellekroon in Nederland¹⁴.

De datering is eveneens beslissend voor de vraag, waar het voorwerp is gemaakt. Dinant komt dan daarvoor niet meer in aanmerking. Deze stad is het belangrijkste centrum van koperslagers en geelgieters in Europa geweest, totdat zij bij de verovering door Karel de Stoute in 1466 bijna totaal werd verwoest. Nadien hebben deze ambachtelijke industrieën zich in Aken en later vooral in Neurenberg verder kunnen ontwikkelen, alsmede in Antwerpen, Brussel, Mechelen en andere plaatsen. Wellicht bevinden zich onder deze laatste ook een aantal steden in Nederland. Maar over de werkzaamheid van de koperslagers en geelgieters in ons land in de vijftiende eeuw is weinig bekend. Een daarop gespecialiseerd archiefonderzoek heeft nog nauwelijks plaatsgevonden. Zo kunnen we bij de situering van de kroon slechts afgaan op het weinige, dat wij daarover uit de vorm kunnen

afleiden. Dat is dan slechts de indicatie, dat de kerkkroon, welke waarschijnlijk is te dateren in de eerste jaren van het laatste kwart van de vijftiende eeuw, althans in de Zuidelijke of Noordelijke Nederlanden moet zijn gegoten.

Noten

¹ Waarschijnlijk is dat ook de reden, waarom Erich Meyer niet naar deze kroon verwijst in zijn artikel over de tabernakelkroon: *Der gotische Kronleuchter in Stans. Ein Beitrag zur Geschichte der Dinanderie, Festschrift Hans R. Hahnloser zum 60. Geburtstag 1959* herausgegeben von Ellen J. Beer, e.a., Basel/Stuttgart 1961, blz. 151-84.

² Naast de kroon, waarvan hier sprake is, behoren tot de vondst ook het kleine vóór 1858 te Texel opgegraven bronzen ruitbeeldje, dat mogelijk uit de dertiende eeuw stamt (inv. N.M. 9544, te zien in een vitrine op zaal 238), het eikehouten Nederlandse ledikant uit het eind van de zestiende eeuw (inv. N.M. 9379, zaal 252) en vele van de Duitse kannen en kruiken van steengoed uit de zestiende eeuw, welke staan opgesteld in vitrines in zaal 250.

Voor deze aankoop en voordien bruikleen zie archief Rijksmuseum, corr. Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst nrs. 111 (5 mei 1891), 136 (16 juni 1891), 248 (30 november 1891), nr. 73 (13 april 1892) en Ministerie van Binnenlandsche Zaken, nr. 2628 Afd. KW (12 december 1891), nr. LA afd. KW (31 december 1892). Met dank aan de heer F. Rikhof, die zo vriendelijk was de documenten bijeen te zoeken.

³ *Nieuw Nederlandsch Biografisch woordenboek*, onder redactie van P. C. Molhuysen en P. J. Blok, 4, Leiden 1918, kolom 1244.

⁴ Bedoeld is de St. Jacobskerk.

⁵ D. van der Kellen Jr., *Antiquités der Pays-Bas. Choix d'Antiquités remarquables du 13e au 18e Siècle. Faisant Partie de plusieurs Collections, tant publiques que particulières. Dessins, gravées à l'Eau-forte ...*, La Haye 1861, blz. 11, pl. xxvii (de kroon is geheel onjuist weergegeven).

⁶ Een onderzoek naar een bericht hierover in de Haagse dagbladen uit 1857 heeft niets opgeleverd.

⁷ Zie C. H. Peters, *De Groote of St. Jacobskerk, Die Haghe. Bijdragen en Mededeelingen*, 's-Gravenhage 1900, blz. 118-19.

⁸ Het Christuskind heeft op zijn linker knie een appel, die het met zijn linkerhand vasthoudt.

⁹ Overige maten: Hoogte 'kapel' 50 cm. Hoogte sluitstuk met leeuwepok en trekkring 28,5 cm. Maximale hoogte pijlers 68 cm. Hoogte beeld 31 cm. Vlucht armen benedenrij 88 cm, middenrij 73 cm, bovenrij 48 cm. Maximale lengte armen, beneden- en middenrij 25,5 cm, bovenrij 15 cm. Diam. vetvangers beneden- en middenrij 9,3 cm, bovenrij 7,2 cm. Maximale hoogte houders beneden- en middenrij 8,5 cm, bovenrij 7,5 cm.

¹⁰ Bijv. de geelkoperen kroon met acht en vier armen, Victoria & Albert Museum, Londen (K. Jarmuth *Lichter leuchten im Abendland*, Braunschweig 1967, afb. 87 (als Duits of Vlaams, ca. 1480)).

¹¹ E. H. ter Kuile, *De Bouwgeschiedenis van de Groote of St. Jacobskerk in Den Haag, Oudheidkundig Jaarboek 5* (1936), blz. 55.

¹² Meyer, *op. cit.*, 1961 (zie noot 1), blz. 165, afb. 16.

¹³ Zie bijv. de houtsnede door de Meester met de Speelkaarten (werkz. 1e helft 15e eeuw in het midden- of benedenrijnse gebied), M. Lehrs *Geschichte und kritischer Katalog der deutschen, niederländischen und französischen Kupferstichs im XV. Jahrhundert*, Textband I, Wien 1908, blz. 88, 89 nr. 31. Deze houtsnede is afgebeeld in M. Geisberg *Meister der Graphik II*, Leipzig z.j., blz. 33 (volgens Geisberg een kopie naar een verloren gegaan origineel door de genoemde anonieme meester).

¹⁴ Meyer, *op. cit.*, 1961 (zie noot 1), blz. 168, 169 afb. 14 en cat. tent. *Koper*, Delft (Museum Prinsenhof) 1961, nr. 58, afb. 18 en 36 (midden 15e eeuw). De term kapellekroon is ontleend aan K. Jarmuth (zie noot 10). E. Meyer gebruikt de benaming tabernakelkroon.